

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

КАСИНЮК ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК 341.64

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти та науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Буроменський Михайло Всеволодович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Дмитрієв Анатолій Іванович**, Київський університет права НАН України, перший проректор;

кандидат юридичних наук, доцент **Микієвич Михайло Миколайович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри європейського права.

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, кафедра міжнародного права, Міністерство освіти України, м. Київ.

Захист відбудеться 4 березня 2005 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розісланий 28 січня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Рум'янцев В. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. ХХ століття відзначилось не лише стрімким розвитком науково-технічного прогресу, інститутів громадянського суспільства та міжнародних відносин, але й безпрецедентними за розмахом масовими порушеннями основоположних прав і свобод людини, вчиненими під час міжнародних та внутрішньодержавних конфліктів. Відсутність ефективних механізмів боротьби з такими посяганнями на національному рівні стала причиною створення міжнародних кримінальних судів.

Першими такими установами були Нюрнберзький і Токійський військові трибунали, що притягли до відповідальності головних осіб, винних у злочинах, вчинених під час Другої світової війни. У 1993 і 1994 роках були утворені відповідно Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії і Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, метою яких було переслідування осіб, відповідальних за вчинення геноциду та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. У липні 2002 р. розпочав свою роботу Міжнародний кримінальний суд – перша в історії універсальна, постійно діюча міжнародна судова організація.

З огляду на це виникла нагальна потреба у дослідженні процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів, зокрема, джерел кримінально-процесуальних норм, судоустрою, юрисдикції та процедури провадження. Отже, актуальність теми дисертації обумовлюється такими положеннями.

Перш за все, на сьогодні є недостатнім рівень наукової розробки кримінально-процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів. Тому ця робота покликана сприяти подальшому вивченню сутності, обумовленості й ефективності процесуальних положень, що регламентують функціонування міжнародних кримінальних судів.

Далі, дослідження процесуальних норм, що регулюють діяльність діючих Трибуналів щодо колишньої Югославії і щодо Руанди, та десятирічної практики їх застосування дасть змогу окреслити основні процесуальні проблеми, з якими може зіткнутися у своїй роботі Міжнародний кримінальний суд.

Крім того, аналіз кримінально-процесуальних положень Міжнародного кримінального суду, який тільки розпочинає свою практичну діяльність, дозволить виявити їх недоліки і прогалини й, відповідно, сформулювати пропозиції щодо їх подолання.

І нарешті, важливість дослідження міжнародних кримінально-процесуальних норм обумовлена можливою ратифікацією Україною Статуту Міжнародного кримінального суду, яка вимагатиме приведення українського законодавства у відповідність до процесуальних положень, що регулюють його діяльність.

Разом з тим, при очевидній теоретичній і практичній значущості проблеми процесуальної

діяльності міжнародних кримінальних судів, її комплексного міжнародно-правового дослідження в Україні ще не проводилось. Проте вітчизняна доктрина має багату історію. Перші пропозиції щодо створення міжнародної кримінальної юстиції були розглянуті у праці дореволюційного вченого Л.О. Камаровського. До теми утворення та діяльності міжнародних кримінальних судових інституцій у різний час зверталися провідні науковці радянського періоду – І.М. Іванова, М.М. Ісаєв, П.І. Люблінський, М.М. Полянський, М.Ю. Рагінський, С.Я. Розенбліт, А.Н. Трайнін, а також російські вчені пострадянського періоду – І.П. Бліщенко, М.І. Костенко, С.О. Лобанов, І.І. Лукашук, А.В. Наумов, І.В. Фісенко, С.В. Черніченко. Окремі аспекти функціонування Міжнародного кримінального суду розглядалися у працях українських правників М.В. Буроменського, Н. Дрьоміної, Д. Кулеби, А.А. Маєвської, А.С. Мацко, В.С. Семенова, Т.Л. Сироїд, а деякі питання правової природи міжнародних кримінально-процесуальних норм вивчалися В. Точіловським. Поряд з науковими розробками вітчизняних та російських учених у дисертації в значній мірі використовувалися праці зарубіжних правознавців: К. Амбоса, Ч. Бассіуні, Р. Веджвуд, Дж. Джонса, Дж. Дугарда, С. Заппали, А. Кассезе, М. Морріс, А. Орі, А. Пелле, Дж. Поста, Л. Н. Седет, Б. Сварта, Г. Слютера, М. Фруллі, А. Чіампі, В. Шабаса, М. Шарфа, Д. Шеффера та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого в межах державної комплексної цільової програми „Проблеми історії, теорії та практики державного права іноземних країн і міжнародного права (Основне. Пріоритетне)” № 0186.0.070868.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є комплексне наукове дослідження кримінально-процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів. Означена мета досягалася авторкою через вирішення таких завдань.

1. Дослідити історію становлення та розвитку міжнародної кримінальної юстиції шляхом аналізу всіх проектів статутів міжнародних кримінальних судів, а також з'ясувати їх значимість і причини, що завадили їх реалізації.

2. Визначити джерела процесуальних норм міжнародних кримінальних судових установ, їх особливості та ієрархію.

3. Дослідити судоустрій всіх міжнародних кримінальних судів.

4. Визначити поняття, межі, особливості та спірні питання юрисдикції міжнародних кримінальних судів, простежити розвиток її співвідношення з юрисдикцією держав.

5. Проаналізувати стадії провадження справ у міжнародних кримінальних судових установах.

6. Виявити взаємодію англо-американської та континентальної моделей кримінального

судочинства при формуванні процесуальних норм, що регулюють діяльність міжнародних кримінальних судів.

Об'єктом дослідження є діяльність міжнародних кримінальних судів.

Предметом дослідження є норми, що регламентують діяльність міжнародних кримінальних судів (насамперед, їх судоустрій, юрисдикцію та провадження справ), практика реалізації цих норм, а також міжнародно-правова доктрина з проблем відповідальності перед органами міжнародної кримінальної юстиції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в процесі дисертаційного дослідження були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний – при дослідженні наступності як закономірності розвитку кримінально-процесуальних положень, передбачених джерелами процесуальних норм, що регламентують діяльність міжнародних кримінальних судів; історичний – при аналізі генезису міжнародної кримінальної юстиції; порівняльно-правовий і догматичний – при вирішенні питання стосовно того, яка з концепцій кримінального судочинства (англо-американська чи континентальна) була втілена у процесуальних положеннях того чи іншого міжнародного кримінального суду, так само як і при порівнянні процесуальних аспектів діяльності міжнародних кримінальних судів; системного аналізу – при з'ясуванні структури провадження справ у міжнародних кримінальних судах, а також визначенні ієрархії джерел міжнародного права, що регулюють діяльність міжнародних кримінальних судів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає передусім у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням на монографічному рівні кримінально-процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів. У ньому обґрунтовується низка положень, які, на думку авторки, є новими для науки міжнародного права, зокрема такі.

1. По-новому простежено генезис міжнародної кримінальної юстиції – від зародження ідеї в останній чверті XIX століття до утворення і початку діяльності Міжнародного кримінального суду, а також виділено його етапи.

2. Уперше в науці міжнародного права проведено класифікацію джерел процесуальних норм, що регулюють діяльність кожної міжнародної кримінальної судової установи, визначено особливості їх утворення та ієрархію.

3. По-новому проаналізовано організацію, функції та статус основних органів міжнародних кримінальних судів, виявлено їх недоліки та шляхи подолання.

4. Отримало подальший розвиток запропоноване в доктрині визначення поняття юрисдикції міжнародних кримінальних судів, її видів та обмежень. Наведено додаткові аргументи щодо розв'язання спірних питань юрисдикції Міжнародного кримінального суду, зокрема, можливості її поширення на держави, які не є учасницями Статуту, та їх громадян, ad hoc

визнання за спеціальною заявою, відстрочки щодо воєнних злочинів на 7 років та ін.

5. Уперше зроблено висновок про еволюцію співвідношення юрисдикцій міжнародних кримінальних судів і держав – від виключної у Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів до паралельної у Трибуналів щодо колишньої Югославії і щодо Руанди та комплементарної у Міжнародного кримінального суду, – що свідчить про поступове надання пріоритету кримінального переслідування за найнебезпечніші міжнародні злочини органам національної юстиції.

6. Запропоновано авторський підхід до поділу провадження в міжнародних кримінальних судах на стадії, розкрито їх зміст.

7. Уперше в Україні проаналізовано правове регулювання взаємовідносин Трибуналів щодо колишньої Югославії та щодо Руанди, а також Міжнародного кримінального суду з Радою Безпеки ООН, іншими міжнародними інституціями та суб'єктами міжнародного права, у тому числі індивідами.

8. На підставі висновку, що вирішальне значення для діяльності Міжнародного кримінального суду має співробітництво та допомога держав, розвинуто положення про те, що механізм співробітництва, запроваджений у Міжнародному кримінальному суді, кардинально відрізняється від механізму в Трибуналах щодо колишньої Югославії та щодо Руанди, оскільки перший ґрунтується на договірній домовленості держав, а останній – на примусовій силі резолюцій Ради Безпеки ООН.

9. Дістала подальший розвиток теза, що істотне значення для формування міжнародних кримінально-процесуальних норм мали міжнародні договори з прав людини, які закріпили стандарти правосуддя, арешту, затримання, провадження слідчих дій та інших кримінально-процесуальних інститутів.

10. Виявлено взаємодію англо-американської та континентальної правових систем при формуванні процесуальних норм, що регулюють діяльність міжнародних кримінальних судів. Уперше зроблено висновок, що на відміну від процесуальної діяльності трибуналів *ad hoc*, яка є результатом елементарного поєднання основних постулатів обох систем, кримінально-процесуальні норми, якими керується Міжнародний кримінальний суд, становлять принципово нову модель кримінального судочинства (*sui generis*), що ґрунтується на синтетичному поєднанні концептуальних положень цих двох правових систем.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації положення можуть бути використані: у *науково-дослідній роботі* – як основа для подальшого дослідження кримінально-процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів; у *правотворчості* – при опрацюванні пропозицій щодо змін і доповнень до основних правових документів Міжнародного кримінального суду, а також при імплементації положень Римського

Статуту в законодавстві України та інших держав; у науково-освітньому процесі – в ході викладання студентам вищих навчальних закладів курсу міжнародного публічного права та різних спецкурсів („Міжнародне кримінальне право”, „Міжнародне гуманітарне право”, „Право міжнародних організацій”, „Міжнародний захист прав людини”), а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних вказівок; у зовнішньополітичній галузі – в роботі міністерств закордонних справ і юстиції України при формуванні зовнішньополітичного курсу держави з питань співробітництва з міжнародними кримінальними судами; в інформаційно-аналітичній сфері – як засіб поширення знань про можливість притягнення до відповідальності за вчинення найнебезпечніших злочинів перед органами міжнародної кримінальної юстиції.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дослідження були викладені у наукових публікаціях авторки, а також доповідалися й обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених „Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод)” (Харків, 2000 р., тези опубліковані); науковій конференції молодих учених „Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності” (Харків, 20-21 грудня 2001 р., тези опубліковані); науковій конференції молодих учених „Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті” (Харків, 25-26 грудня 2002 р., тези опубліковані).

Робота пройшла обговорення та рецензування на кафедрі міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Дослідження використовувалося авторкою в навчальному процесі під час проведення занять з міжнародного права, зокрема за темою „Міжнародне кримінальне право та боротьба зі злочинністю”.

Публікації. Результати дослідження відображені у шести наукових публікаціях дисертантки: трьох статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, та трьох тезах наукових доповідей.

Структура роботи обумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які разом містять 11 підрозділів, 19 пунктів та 14 підпунктів, висновків (до кожного розділу і загальних висновків до всієї роботи) та списку використаних джерел, який нараховує 315 позицій і займає 27 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 223 сторінки, із них основного тексту 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються його мета та

завдання, методи, наукова новизна, теоретичне і практичне значення результатів дослідження та їх апробація.

Розділ перший „Генезис міжнародної кримінальної юстиції” складається з п'яти підрозділів, у кожному з яких досліджується один з етапів розвитку міжнародної кримінальної юстиції. У підрозділі 1.1 **„Зародження ідеї міжнародного кримінального суду на доктринальному рівні”** з'ясовуються історичні передумови виникнення у правовій доктрині ідеї утворення міжнародної кримінальної юстиції, розглядаються перші пропозиції щодо створення міжнародного кримінального суду, а також дається оцінка випадкам притягнення до відповідальності, які деякі вчені вважають прецедентами міжнародних кримінальних судових інституцій.

Підрозділ 1.2 „Розвиток ідеї міжнародного кримінального суду на міждержавному рівні” присвячується дослідженню другого етапу становлення міжнародної кримінальної юстиції, який мав місце між двома світовими війнами. У цей час ідея заснування міжнародного кримінального суду підіймається на міждержавний рівень: уперше вона була юридично оформлена у Версальському і Севрському мирних договорах 1919-1920 років, а згодом – у Конвенції про заснування міжнародного кримінального суду 1937 р. У цей період ідея також продовжує розвиватися у проектах окремих вчених і міжнародних організацій юристів (Асоціації міжнародного права, Міжнародної асоціації кримінального права та ін.). Порівняно з попередніми пропозиціями ці проекти містили більш детальну розробку кримінально-процесуальних положень. Проте кожен з проектів відображав тільки якусь одну модель кримінального судочинства (англійську чи французьку), що перешкоджало практичній реалізації ідеї.

У підрозділі 1.3 **„Втілення ідеї міжнародного кримінального суду – утворення двох Міжнародних військових трибуналів ad hoc”** досліджується історія, правові засади та спірні питання створення перших міжнародних кримінальних судів – Нюрнберзького і Токійського трибуналів, у правових документах і практиці яких була здійснена спроба поєднати кримінально-процесуальні норми країн-переможниць (Великобританії, СРСР, США, Франції). Робиться висновок, що саме цей досвід довів принципову можливість повноцінного функціонування міжнародного кримінального судового органу.

У підрозділі 1.4 **„Розробка проектів постійного міжнародного кримінального суду під егідою ООН і заснування двох трибуналів ad hoc”** зазначається, що після Нюрнберзького і Токійського процесів керівну роль у розвитку міжнародної кримінальної юстиції відіграла ООН, у рамках якої було розроблено ще декілька проектів. У 1993 і 1994 роках під егідою ООН були утворені два міжнародні кримінальні трибунали ad hoc – щодо колишньої Югославії і щодо Руанди. Відзначається парадоксальність їх статусу: будучи субсидіарними органами Ради Безпеки ООН, вони одночасно є судовими інституціями. У підрозділі надається оцінка правовим засадам і

легальності утворення цих трибуналів.

У підрозділі 1.5 „Створення Міжнародного кримінального суду” досліджується історія розробки проекту Статуту Міжнародного кримінального суду та інших документів, що регламентують його діяльність як окремої від ООН, універсальної, постійної, першої в історії міжнародної судової організації. Аналізується рішення Конституційного Суду України про невідповідність Статуту Конституції України, а також пропонуються шляхи подолання проблем, пов’язаних з ратифікацією цього документу.

Розділ другий „Процесуальні питання діяльності трибуналів *ad hoc*” складається з двох підрозділів. Він розпочинається підрозділом 2.1 „Процесуальні питання діяльності Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів”, у якому досліджуються основні процесуальні аспекти діяльності цих трибуналів: джерела процесуальних норм, судоустрій, юрисдикція, процедура провадження.

Джерелами процесуальних норм трибуналів є Статути, Правила процедури, національні кримінально-процесуальні правила і доктрина. Токійський трибунал застосовував також як прецеденти деякі рішення Нюрнберзького трибуналу. Статути лише схематично регулювали більшість процесуальних питань, а Правила процедури мали рудиментарний характер, оскільки судова практика трибуналів часто розходила з їх положеннями.

Підкреслюється, що Нюрнберзький трибунал утворено на підставі угоди чотирьох держав, кожна з яких була представлена суддею і обвинувачем. Натомість Токійський трибунал було засновано наказом головнокомандуючого союзних держав, який призначав суддів, головуючого, головного обвинувача і головного секретаря. У кожному з Трибуналів був сформований Комітет обвинувачів, що поєднував дві функції – розслідування і кримінальне переслідування (запозичення з радянського кримінального процесу).

Акцентується увага на тому, що юрисдикція трибуналів була виключною. Юрисдикція *за колом осіб* обмежувалась головними злочинцями (при цьому важливе правове значення мала їх національність), а Нюрнберзький трибунал також був наділений правом визнання організації злочинною; *за часом* – обмежувалась злочинами, вчиненими під час Другої світової війни; *за територією* – юрисдикція Нюрнберзького трибуналу не мала обмежень, а Токійського трибуналу обмежувалась територією Далекого Сходу.

Пропонується умовний поділ провадження в трибуналах на три стадії: досудове розслідування, судовий розгляд, виконання вироку. Трибунали гарантували обвинуваченим мінімальні права, але вони не мали права на оскарження. Нюрнберзький трибунал наділявся правом судити *in absentia*. Велике значення мали документальні докази. Кримінальний процес повоєнних трибуналів вівся за правилами переважно англо-американського судочинства, хоча також враховувалися деякі особливості радянського і французького кримінально-процесуального

права. Робиться висновок, що Нюрнберзький і Токійський трибунали стали першими діючими судами, яким вдалося, в результаті поєднання кримінально-процесуальних норм різних правових систем, утворити дієвий механізм притягнення до відповідальності індивідів за найнебезпечніші злочини проти миру та безпеки людства.

У підрозділі 2.2 „Процесуальні питання діяльності Трибуналів щодо колишньої Югославії і щодо Руанди” досліджуються основні процесуальні аспекти діяльності цих міжнародних судів. Констатується відсутність у правових документах трибуналів системного переліку джерел їх процесуальних норм. На підставі аналізу практики і доктрини пропонується класифікувати джерела процесуальних норм Трибуналів, як субсидіарних органів Ради Безпеки ООН, на джерела внутрішнього права (Статути, Правила процедури, різноманітні практичні настанови і судові рішення, що активно використовуються як прецеденти) та зовнішнього права (міжнародні угоди, загальне міжнародне право і принципи права, взяті з національних правових систем).

Зазначається, що кожен з трибуналів складається з трьох органів: Палати (по три Судових і одна спільна Апеляційна), Прокурор (спільний для обох трибуналів) і Секретаріат. Підкреслюється, що доповнення складу Судових палат суддями *ad litem* дозволило прискорити провадження в Трибуналах. Доводиться, що передбачена у Статуті Трибуналу щодо колишньої Югославії можливість ротації суддів з Судової до Апеляційної палати порушує принцип неупередженості суддів. Аргументується, що залучення Ради Безпеки до процедури вибору головних посадових осіб Трибуналів негативно позначається на їх незалежності.

Юрисдикція трибуналів є паралельною щодо юрисдикції держав з пріоритетом на боці трибуналів, який застосовувався рідко. Юрисдикція *за колом осіб* обмежується індивідами (на практиці – тільки головними злочинцями); *за часом* – Трибуналу щодо колишньої Югославії визначається тільки початковою датою, а Трибуналу щодо Руанди ще й кінцевою; *за територією* – Трибуналу щодо колишньої Югославії поширюється на територію колишньої Югославії, а Трибуналу щодо Руанди включає окрім Руанди ще й територію сусідніх держав стосовно діянь, вчинених її громадянами. Підкреслюється позитивне значення уможливлення передачі трибуналами переслідування державам згідно з універсальним принципом.

З аналізу документів і практики трибуналів робиться висновок, що провадження складається з шести стадій: розслідування, попереднє судове провадження, судовий розгляд, апеляційне провадження, ревізійне провадження, виконання вироку.

Доводиться, що не зважаючи на спосіб утворення, трибунали не наділені правом прямого виконання своїх рішень на території держав, тому потребують їх співробітництва. Водночас держави зобов'язані здійснювати таке співробітництво, зокрема, повинні провадити попередній арешт підозрюваного на прохання Прокурора, виконувати арешт і передачу обвинуваченого

трибуналу.

Підкреслюється, що істотний вплив на формування процесуальних норм Трибуналів мали міжнародні договори з прав людини, які закріпили стандарти правосуддя, арешту, затримання, провадження слідчих дій та ін. Акцентується увага на окремих процесуальних інститутах, зокрема, визнанні обвинуваченим своєї вини, угоді про визнання вини між захистом і Прокурором. Досліджується правовий статус окремих учасників процесу, як то свідків, потерпілих.

Робиться висновок, що протягом десяти років свого існування процесуальні норми трибуналів зазнали значних змін у бік континентальної моделі кримінального процесу. Найпомітнішими з них можна вважати запровадження посади судді попереднього провадження (з функцією підготовки справи для судового розгляду шляхом зведення матеріалів, зібраних сторонами), а також розширення повноважень суддів (зокрема, надання права наказувати сторонам подавати додаткові докази, самостійно викликати свідків і допитувати їх, контролювати способи й порядок допиту свідків, а також їх кількість та ін.). Таким чином, кримінально-процесуальні норми трибуналів, які на початку були майже повністю запозичені з англо-американської моделі кримінального судочинства, на сьогодні є втіленням інтеграції основних концептуальних положень кримінального процесу обох правових систем.

Розділ третій „Процесуальні питання діяльності Міжнародного кримінального суду” складається з чотирьох підрозділів. У підрозділі 3.1 **„Джерела процесуальних норм, що регулюють діяльність Міжнародного кримінального суду”** робиться висновок, що до джерел внутрішнього права Суду, які містять процесуальні норми, слід віднести Статут, Правила процедури, Регламент, внутрішні процесуальні настанови та судові рішення; до джерел зовнішнього права – міжнародні договори, принципи і норми міжнародного права, принципи права, взяті з національних правових систем. Статут Суду має гібридний характер, виконуючи функції установчого документу міжнародної організації, закону про судоустрій, кримінального кодексу, кримінально-процесуального кодексу. Прийняття Правил процедури Асамблеєю держав-учасниць дало змогу зменшити ймовірність порушення прав людини, посилити легітимність Правил та полегшити їх тлумачення. Застосування судових рішень як прецеденту дозволяється, але не є обов'язковим. Міжнародні договори, що є джерелами процесуальних норм Суду, можна поділити на дві групи: „зовнішні” договори і договори між Судом та іншими суб'єктами міжнародного права. У свою чергу, правове значення останніх залежить від статусу, в якому Суд бере в них участь: як міжнародна організація чи як судова інституція. Новелою є право органів Суду як судової інституції укладати угоди не тільки з державами і міжнародними організаціями, але й з індивідами.

Пропонується така ієрархія джерел, що регулюють процесуальну діяльність Суду. Статут має перевагу над Правилами процедури, а обидва ці документи є вищими за міжнародні договори,

які знаходяться на одному рівні зі звичаями. Нижчий щабель посідають загальні принципи права, взяті з національних правових систем. Прецедентне право є екстра-ієрархічним, оскільки його використання є факультативним і воно не має переваги над Статутом і Правилами процедури. Джерела норм, що регулюють внутрішнє функціонування Суду (Регламенти, процесуальні настанови тощо), є нижчими за Статут і Правила процедури. Статут Суду закріплює ще один вимір ієрархії норм: будь-які міжнародно-правові норми, що передбачають права людини, мають перевагу над усіма іншими нормами, не виключаючи положення Статуту.

У **підрозділі 3.2 „Судоустрій Міжнародного кримінального суду”** доводиться, що структурні підрозділи Суду можна класифікувати за критерієм характеру їх повноважень. Перший різновид становить Асамблея держав-учасниць, яка є представницьким утворенням Міжнародного кримінального суду як суб'єкта міжнародного права. Другий різновид складають підрозділи, призначені виконувати основне завдання Суду як судової інституції – так звані „органи Суду”: три судових відділення (попереднього провадження, судове і апеляційне), Президія, Канцелярія Прокурора і Секретаріат. Правосуддя здійснюється палатами, що формуються із суддів відповідних відділень. Президія, як орган суду, передбачена в Міжнародному кримінальному суді вперше в історії міжнародної кримінальної юстиції. Велике значення для незалежності суддів і Прокурора та його заступників має вимога їх обрання Асамблеєю держав-учасниць.

У **підрозділі 3.3 „Юрисдикція Міжнародного кримінального суду”** зазначається, що термін „юрисдикція” означає повноваження суду приймати до розгляду і вирішувати справи. Доводиться, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду є обов'язковою для держав-учасниць Статуту (водночас передбачена можливість її визнання за спеціальною заявою державами, що не є учасницями Статуту) і комплементарною. Остання властивість означає, що юрисдикція Суду лише доповнює юрисдикції держав, віддаючи їм перевагу при здійсненні кримінального переслідування; це проявляється насамперед у тому, що Суд має право прийняти справу до провадження тільки після встановлення небажання чи нездатності відповідної держави належним чином розпочати чи завершити кримінальне переслідування. Юрисдикція *за колом осіб* обмежена фізичними особами, що досягли 18 років; *за територією* – потенційно необмежена; *за часом* – не обмежена, але встановлено три винятки: а) заборона зворотної дії Статуту; б) можливість відстрочки конкретного розслідування чи кримінального переслідування на дванадцять місяців резолюцією Ради Безпеки ООН; в) можливість відстрочення юрисдикції Суду щодо воєнних злочинів на сім років. Згадане повноваження Ради Безпеки ООН вже було використане при прийнятті резолюцій 1422 і 1487, в яких Рада кваліфікувала потенційну можливість поширення юрисдикції на миротворців як загрозу миру, вийшовши тим самим за рамки своїх повноважень. Ініціювання провадження може здійснюватись двома способами: загальним (передача ситуації до Суду державою-учасницею Статуту або порушення розслідування

Прокурором *proprio motu*) і спеціальним (передача ситуації Радою Безпеки ООН). Перший спосіб обмежується принципом територіальності або громадянства, тоді як другий спосіб цими принципами не обмежується.

Доводиться, що Суд не порушує загальновизнаних норм міжнародного права, поширюючи свою юрисдикцію на громадян держав – не учасниць Статуту, оскільки це право ґрунтується на загальновизнаному принципі територіального суверенітету, за яким держава, на території якої було вчинено злочин особою, що не є її громадянином, не повинна запитувати згоди держави громадянства цієї особи. Делегування цього права міжнародному суду не тільки не заборонено міжнародним правом, але й підтверджується прецедентом Нюрнберзького трибуналу. Більше того, на злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, поширюється принцип універсальної юрисдикції. Обґрунтовується думка, що не закріплення в Статуті цього принципу як правової основи юрисдикції слід вважати недоліком. Доводиться, що в юрисдикцію Суду не входить право надавати оцінку діяльності будь якої держави. Навіть у випадку визнання *obiter dictum* будь-якого рішення держави протиправним, Суд не наділений юрисдикцією ухвалювати обов'язкові рішення, що передбачатимуть певні правові наслідки для держави як суб'єкта міжнародного права.

У підрозділі 3.4 „Провадження справ у Міжнародному кримінальному суді” зазначається, що кримінально-процесуальна діяльність Суду здійснюється послідовно, певними етапами, які можна назвати стадіями, хоча у правових документах цей термін не вживається. Кожній стадії притаманні свої безпосередні задачі, визначене коло учасників, порядок (форма) процесуальної діяльності, кінцеве процесуальне рішення. Пропонується поділити провадження у Суді на сім стадій: порушення розслідування; розслідування; попереднє судове провадження; судовий розгляд; апеляційне провадження; виконання вироку та, як виключна стадія, – ревізійне провадження.

Наголошується, що надання Прокурору права порушення розслідування *proprio motu* дозволяє Суду діяти навіть за умови небажання держав та Ради Безпеки ООН ініціювати кримінальне переслідування, а обумовленість цього права наданням санкції Палатою попереднього провадження забезпечує гарантії законності й об'єктивності судочинства. Обов'язками Прокурора є розслідування обставин, які вказують на невинність підозрюваного чи обвинуваченого, врахування інтересів потерпілих і свідків, а також забезпечення прав усіх осіб, – це свідчить про те, що Прокурор повинен діяти не тільки як сторона у процесі, але й як неупереджений орган юстиції. Визначається, що судді Міжнародного кримінального суду наділені сильнішими важелями впливу на хід кримінального процесу порівняно з суддями Трибуналів щодо колишньої Югославії та щодо Руанди, що особливо позначається на функціях Палати попереднього провадження, саме створення якої є новаторським для будь-якої з моделей кримінального судочинства. Ще однією новелою у кримінальному провадженні, не відомою

попереднім міжнародним кримінальним судам, стало наділення потерпілих правом на отримання компенсацій (виплата яких здійснюється шляхом відшкодування збитків засудженими і за рахунок спеціально утвореного фонду), а також на особисту або через представника участь у процесі шляхом подання особистих думок та зауважень, допиту свідків, експертів і обвинувачених під час судового розгляду. Обґрунтовується думка, що ефективність діяльності Суду залежатиме насамперед від успішності співробітництва з державами, адже утворений на підставі міждержавної угоди, він не має примусової сили, якою користуються Трибунали щодо колишньої Югославії і щодо Руанди як органи Ради Безпеки ООН.

Підтримується теза про існування двох моделей співробітництва з кримінально-правових питань – вертикальної, втіленої у Трибуналах щодо колишньої Югославії і щодо Руанди, та горизонтальної, що застосовується у міждержавному співробітництві з кримінально-правових питань. У дисертації доводиться, що оскільки Міжнародний кримінальний суд створено на підставі міждержавної угоди, він не відповідає вимогам вертикальної моделі; водночас його не можна кваліфікувати як втілення горизонтальної моделі співробітництва. Найбільш раціональним слід визнати погляд, що Суд є поєднанням обох моделей.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у комплексному дослідженні кримінально-процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів. Головними теоретичними і прикладними результатами роботи є такі висновки.

1. У генезисі ідеї міжнародної кримінальної юстиції можна виділити п'ять етапів: 1) зародження на доктринальному рівні; 2) розвиток на міждержавному рівні; 3) втілення, тобто створення перших міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*; 4) розробка під егідою ООН проектів міжнародного кримінального суду і заснування ще двох трибуналів *ad hoc*; 5) створення постійного Міжнародного кримінального суду.

2. Джерелами процесуальних норм Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів є їх Статути та Правила процедури, національні кримінально-процесуальні правила і доктрина, а також деякі судові рішення Нюрнберзького трибуналу, що застосовувались Токійським трибуналом. Джерела процесуальних норм Трибуналів щодо колишньої Югославії і щодо Руанди, а також Міжнародного кримінального суду можна поділити на джерела внутрішнього та зовнішнього права. До перших відносяться: Статути, Правила процедури, різноманітні практичні настанови і судові рішення, які активно використовуються у якості прецеденту; до джерел зовнішнього права: міжнародні договори, звичаєве міжнародне право й загальні принципи права,

взяті з національних правових систем.

3. Нюрнберзький трибунал утворено угодою чотирьох держав, кожна з яких була представлена суддею і обвинувачем. Натомість Токійський трибунал засновано наказом головнокомандуючого союзних держав, який призначав суддів, головуючого, головного обвинувача і головного секретаря. Трибунали щодо колишньої Югославії і щодо Руанди складаються кожен з трьох органів: Палати, Прокурор і Секретаріат. Структурні підрозділи Міжнародного кримінального суду можна класифікувати за критерієм характеру їх повноважень. Перший різновид становить Асамблея держав-учасниць, другий – підрозділи, призначені виконувати основне завдання Суду як судової інституції: три судових відділення, Президія, Канцелярія Прокурора і Секретаріат.

4. Юрисдикція повоєнних трибуналів була виключною; за колом осіб – обмежувалась головними злочинцями, Нюрнберзький трибунал був також наділений правом визнання організації злочинною; за часом – обмежувалась злочинами, вчиненими за Другої світової війни; за територією – у Нюрнберзького трибуналу не мала обмежень, а в Токійського обмежувалась Далеким Сходом. Юрисдикція діючих Трибуналів щодо колишньої Югославії та щодо Руанди є паралельною і пріоритетною; за колом осіб – обмежується індивідами; за часом – у Трибуналу щодо Югославії тільки початковою датою, а у Трибуналу щодо Руанди ще й кінцевою; за територією – у Трибуналу щодо Югославії простором колишньої Югославії, а у Трибуналу щодо Руанди окрім Руанди ще й територією сусідніх держав. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду є обов'язковою і комплементарною; за колом осіб – обмежена фізичними особами, що досягли 18 років на момент вчинення злочину; за територією – потенційно необмежена; за часом – необмежена, але встановлено три винятки.

5. Генезис співвідношення юрисдикції міжнародних кримінальних судів з юрисдикціями держав, від виключної у Нюрнберзького і Токійського трибуналів до паралельної у Трибуналів щодо колишньої Югославії і щодо Руанди та комплементарної у Міжнародного кримінального суду, – свідчить про поступове надання державам першості у кримінальному переслідуванні за найнебезпечніші міжнародні злочини.

6. Провадження у повоєнних військових трибуналах умовно можна поділити на три стадії: досудове розслідування, судовий розгляд, виконання вироку. Провадження в діючих Трибуналах ad hoc на шість стадій: розслідування, попереднє судове провадження, судовий розгляд, апеляційне провадження, виконання вироку, і, як виключна стадія, – ревізійне провадження. Провадження у Міжнародному кримінальному суді – на сім стадій: порушення розслідування; розслідування; попереднє судове провадження; судовий розгляд; апеляційне провадження; виконання вироку і, як виключна стадія, – ревізійне провадження. Отже, структуризація провадження в діючих судах є майже ідентичною, за винятком стадії порушення розслідування в

Міжнародному кримінальному суді, яка не відома не тільки більшості країн обох правових систем (окрім пострадянських), але й усім попереднім міжнародним кримінальним судам.

7. Протягом десяти років свого існування процесуальні норми діючих трибуналів зазнали значних змін у бік континентальної моделі кримінального судочинства, важливішими з яких є запровадження посади судді попереднього провадження та розширення повноважень суддів.

8. Формування міжнародних кримінально-процесуальних норм відбувається шляхом утворення відносно самостійних кримінально-процесуальних моделей: нюрнберзько-токійської, югославсько-руандійської та Міжнародного кримінального суду, кожна з яких має свої особливості, в залежності від часу, учасників та інших умов відповідних міжнародно-правових відносин. Процесуальна діяльність повоєнних військових трибуналів ґрунтувалась на простому складанні інститутів, що існують у англо-американській і континентальній правових системах. Процесуальні приписи діючих трибуналів стали втіленням інтеграції основних постулатів обох систем. Кримінально-процесуальні норми, якими керується Міжнародний кримінальний суд, становлять нову модель кримінального судочинства (*sui generis*).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ

1. Касинюк О.В. Організація обвинувачення в міжнародних кримінальних судах // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 47. – С. 209-212.

2. Касинюк О.В. Новое в выдаче и передаче обвиняемых (осужденных) по современному международному праву // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 56. – С. 188-196.

3. Касинюк О.В. Процедура оскарження в міжнародному кримінальному суді // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – С. 179-187.

4. Касинюк О.В. Міжнародне обвинувачення згідно з Римським Статутом Міжнародного кримінального суду // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод): Тези доп. та наук. повід. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000 – С. 201-203.

5. Касинюк О.В. Передача обвинувачених міжнародним кримінальним судам // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності: Тези наук. доп. та повід. учасників наук. конф. молодих учених. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 197-200.

6. Касинюк О.В. Еволюція ідеї створення міжнародного кримінального суду // Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті: Тези наук. доп. та повід. учасників наук. конф.

молодих учених. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 56-58.

АНОТАЦІЇ

Касинюк О.В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2005.

Дисертацію присвячено дослідженню кримінально-процесуальних питань діяльності міжнародних кримінальних судів. Викладена історія розвитку міжнародної кримінальної юстиції. Проведена класифікація джерел процесуальних норм, що регулюють діяльність кожної міжнародної кримінальної судової установи, з'ясовані особливості їх утворення та ієрархія. Визначено поняття юрисдикції, її видів, обмежень і наведено шляхи розв'язання основних спірних питань. Проаналізовані організація, функції та статус основних органів міжнародних кримінальних судів. Запропоновано авторський підхід до поділу провадження в міжнародних кримінальних судах на стадії, розкрито їх зміст.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Міжнародні кримінальні трибунали ad hoc, Трибунал щодо колишньої Югославії, Трибунал щодо Руанди, Нюрнберзький трибунал, Токійський трибунал, юрисдикція міжнародних кримінальних судів, процедура провадження в міжнародних кримінальних судах, міжнародна кримінальна юстиція.

Касынюк О.В. Уголовно-процессуальные вопросы деятельности международных уголовных судов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2005.

Диссертация посвящена исследованию уголовно-процессуальных вопросов деятельности международных уголовных судов. Предложен новый анализ генезиса международной уголовной юстиции – от зарождения идеи в последней четверти XIX в. до создания и начала деятельности Международного уголовного суда, а также выделены его этапы. Впервые в науке международного права проведена классификация источников процессуальных норм, регулирующих деятельность каждого международного уголовного судебного учреждения, определены их особенности, а также иерархия. По-новому проанализированы организация, функции и статус основных органов международных уголовных судов, выявлены их недостатки и пути их преодоления. Получило

дальнейшее развитие предложенное в доктрине определение понятия юрисдикции международных уголовных судов, её видов и ограничений. Приведены дополнительные аргументы относительно разрешения спорных вопросов юрисдикции Международного уголовного суда, в частности, возможности её расширения на государства, не являющиеся участниками Статута, и их граждан, ad hoc признания юрисдикции специальным заявлением, отсрочки признания в отношении военных преступлений и др. Впервые сделан вывод об эволюции соотношения юрисдикций международных уголовных судов и государств – от исключительной юрисдикции у Нюрнбергского и Токийского трибуналов, до параллельной у Трибуналов по бывшей Югославии и по Руанде и комплементарной у Международного уголовного суда, – что свидетельствует о постепенном предоставлении приоритета уголовного преследования за наиболее опасные международные преступления органам национальной юстиции. Предложен авторский подход к делению производства в международных уголовных судах на стадии, раскрыто их содержание. Проанализированы взаимоотношения Трибуналов по бывшей Югославии и по Руанде, а также Международного уголовного суда с Советом Безопасности ООН, другими международными институтами и субъектами международного права, в том числе индивидами. На основе вывода, что решающее значение для деятельности Международного уголовного суда имеет сотрудничество и судебная помощь государств, развито положение о том, что механизм сотрудничества, закрепленный в этом Суде, кардинально отличается от механизма Трибуналов по бывшей Югославии и по Руанде, поскольку первый основан на договоренности государств, а последний – на принудительной силе резолюций Совета Безопасности ООН. Получила дальнейшее развитие мысль о том, что существенное значение для формирования международных уголовно-процессуальных норм имели международные договоры по правам человека, закрепившие стандарты правосудия, ареста, задержания, производства следственных действий и других уголовно-процессуальных институтов. Выявлено взаимодействие англо-американской и континентальной правовых систем при формировании процессуальных норм, регулирующих деятельность международных уголовных судов. Впервые сделан вывод о том что, в отличие от процессуальной деятельности трибуналов ad hoc, являющейся воплощением интеграции основных постулатов обеих систем, уголовно-процессуальные нормы, которыми руководствуется Международный уголовный суд, представляют собой принципиально новую модель уголовного судопроизводства (*sui generis*), основанную на синтетическом объединении концептуальных положений двух правовых систем.

Ключевые слова: Международный уголовный суд, Международные уголовные трибуналы, Трибунал по бывшей Югославии, Трибунал по Руанде, Нюрнбергский трибунал, Токийский трибунал, юрисдикция международных уголовных судов, процедура производства в международных уголовных судах, международная уголовная юстиция.

Kasynuk Oksana. Procedural Aspects of the Activity of International Criminal Courts. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Law Sciences under specialty 12.00.11 – International Law. – Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2005.

The dissertation is devoted to the research into the procedural aspects of the activity of international criminal courts. The evolution of international criminal justice is stated. The classification of the sources of procedural rules regulating the activity of each international criminal judicial institution is carried out, as well as peculiarities of their creation and hierarchy. The notion of jurisdiction, its types and limits are determined. The ways of solution of vague points of jurisdiction are suggested. The organization, functions and status of the main organs of international criminal courts are analyzed. The author's approach to separation of procedural stages is suggested. The interaction of Anglo-American and Continental legal systems in the formation of procedural norms regulating the activity of international criminal courts is revealed.

Key words: International Criminal Court, International Criminal Tribunals ad hoc, Tribunal for the Former Yugoslavia, Tribunal for the Rwanda, Nuremberg Tribunal, Tokyo Tribunal, jurisdiction of international criminal courts, proceedings at international criminal courts, international criminal justice.

Відповідальний за випуск

к.ю.н., доц. Ріяка В.О.

Підписано до друку 04.01.2005 р. Формат 60x90 1/16

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 2190.

Друкарня Національної юридичної академії України

імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77